

УДК 159.98:351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3\(57\)-1533-1544](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-1533-1544)

Строков Ігор Васильович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, м. Київ, тел.: (096) 440-14-33, <https://orcid.org/0009-0004-8328-8739>

Юшкевич Володимир В'ячеславович кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, м. Київ, тел.: (097) 920-65-35, <https://orcid.org/0000-0001-6338-8557>

Ярема Владислав Валерійович викладач кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, м. Київ, тел.: (093) 914-5117, <https://orcid.org/0000-0003-1401-0077>

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ

Анотація. Сучасні умови існування України, тривала війна з росією за незалежність, вимагають розробку нових підходів до визначення іншого змісту багатьох функцій держави. Однією з найгостріших проблем, з якими стикається наша держава – патріотичне виховання та психологічна готовність громадян до боротьби за незалежність.

Тривала війна окреслила гостроту проблеми патріотичного виховання в нашому суспільстві та психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань та формування їхньої психологічної стійкості. Виконання вказаних завдань потребує створення ефективної системи психологічного забезпечення в частинах та підрозділах сил оборони України та здійснення належної психологічної підготовки військовослужбовців, формування психологічної готовності до ведення бойових дій.

У статті здійснено аналіз поглядів вчених та практиків на систему морально-психологічної підготовки військовослужбовців та підходів щодо реалізації заходів формування їхньої психологічної готовності до ведення бойових дій, яка впроваджується в Збройних Силах України та інших військових формувань, що входять до складу сил оборони.

Аналізу діючу систему морально-психологічного забезпечення, яку запроваджено в Збройних Силах, сучасні вимоги до психологічної підготовки, обумовлені існуючими обставинами, постає питання про зміну концептуальних поглядів на систему психологічного забезпечення та формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань. Зміна концептуальних підходів передбачає зміни до законодавчих та інших нормативно-правових актів, що визначають існуючу систему морально-психологічної підготовки, впровадження концепції системного психологічного та соціального впливу на військовослужбовців сил оборони України з метою формування у них психологічної готовності до захисту національних інтересів держави та психологічної стійкості для виконання службових та бойових завдань.

На підставі аналізу досвіду організації психологічної підготовки військовослужбовців частин і підрозділів сил сектору безпеки та оборони України, що з'явився за час війни, досвіду армій країн НАТО щодо організації системи психологічної підготовки, запропоновано структуру системи психологічного забезпечення військовослужбовців, яка на думку авторів, повинна складати елементи, необхідні для забезпечення головної мети - формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань, формувати навички діяти в умовах сучасного бою, а також формувати

Ключові слова: психологічна підготовка, патріотичне виховання, психологічний стан, психологічна допомога, психологічна готовність.

Strokov Igor Vasylovych Candidate of Law sciences (PHD in law), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv. tel.: (096) 440-14-33, <https://orcid.org/0009-0004-8328-8739>

Yushkevych Volodymyr Vyacheslavovych Senior lecturer, Department of social humanitarian and legal disciplines Faculty of State Security at Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, tel.: (097) 920-65-35, <https://orcid.org/0000-0001-6338-8557>

Yarema Vladyslav Valeriyovych Lecturer, Department of social humanitarian and legal disciplines Faculty of State Security at Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, tel.: (093) 914-5117, <https://orcid.org/0000-0003-1401-007>

SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF MILITARY SERVANTS: CONTENT, STRUCTURE, DIRECTIONS OF OPTIMIZATION

Abstract. Modern conditions of Ukraine's existence, the ongoing war with Russia for independence, necessitate the development of new approaches to defining

the changed content of many state functions. One of the most pressing issues that facing our country is patriotic education and the psychological readiness of citizens to fight for independence.

The prolonged war has highlighted the urgency of the problem of patriotic education in our society and the psychological readiness of military personnel to carry out combat missions and develop psychological resilience. Addressing these tasks requires the creation of an effective system of psychological support in the units and subunits of Ukraine's defense forces, as well as the proper psychological training of service members to build their readiness for combat operations.

This article analyzes the perspectives of scholars and practitioners on the system of moral and psychological training of military personnel and the approaches to implementing measures aimed at forming their psychological readiness for combat. These approaches have been introduced in the Armed Forces of Ukraine and other military formations within the defense forces during the anti-terrorist operation in certain regions of Ukraine and the onset of Russia's full-scale war against Ukraine.

Based on an analysis of the experience of organizing the psychological training of service members in the Armed Forces of Ukraine, other units and formations of the security and defense sector of Ukraine, and NATO armies, a structure for the psychological support system of military personnel and ways to implement it have been proposed.

Based on the analysis of the existing system of moral and psychological support implemented in the Armed Forces of Ukraine, as well as the contemporary requirements for psychological training dictated by current circumstances, the need arises for a conceptual revision of the psychological support system and the formation of military personnel's psychological readiness for combat missions. The redefinition of conceptual approaches necessitates amendments to legislative and other regulatory acts that outline the current system of moral and psychological training, as well as the implementation of a systemic psychological and social influence strategy for the personnel of Ukraine's defense forces. This strategy aims to develop their psychological readiness to protect the national interests of the state and enhance their psychological resilience in performing service and combat tasks.

Drawing on the analysis of psychological training experiences within the units and subunits of Ukraine's security and defense sector gained during the ongoing war, as well as the psychological training practices of NATO armies, the study proposes a structured framework for the psychological support system for military personnel. According to the authors, this system should comprise key elements essential for achieving its primary objective – fostering military personnel's psychological readiness for combat tasks, developing their ability to operate effectively in modern battle conditions, and strengthening their resilience.

Keywords: psychological preparation, patriotic education, psychological state, psychological assistance, psychological readiness.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна росії проти України висвітлила багато проблемних питань існування та діяльності для нашої держави, які не вирішувалися тривалий час та стають актуальними для подальшого розвитку нашого суспільства. Крім того, війна вплинула на різні сфери діяльності нашого суспільства та держави, на кожну людину, її психічний стан та гостро поставило питання психологічної готовності кожного громадянина до здійснення збройної боротьби та захисту незалежності держави. Найгостріше негативні наслідки війни впливають на військовослужбовців сил оборони, які безпосередньо та в найскладніші умовах забезпечувати захист держав.

Сучасні умови ведення бойових дій, їх інтенсивність та напруженість, застосування ворогом сучасних видів озброєння, частину з яких заборонено міжнародними договорами, складні умови, в яких перебувають військовослужбовці сил оборони, суттєво впливають на їхні психічні стани, створюють психологічне перенавантаження, що в багатьох випадках призводить до виникнення психологічних травм, психологічного виснаження особи та як наслідок втрати боєздатності підрозділів та частин.

Більша частина військових, які захищають нашу державу, прийшли до лав сил оборони не маючи бойового досвіду, досвіду військової служби та військової підготовки. Але, наші громадяни мали величезне бажання захищати нашу незалежність, свою країну та свої родини від окупантів.

Треба врахувати, що війна триває три роки та потребує для нашої держави залучення ще більшого військового потенціалу та людських ресурсів. На думку Михайла Ромася більш як 80% особового складу, що зараз перебуває в Збройних Силах України, — це мобілізовані цивільні або люди з мінімальним військовим досвідом. В тому числі це стосується й офіцерів структури морально-психологічного забезпечення, котрі, в кращому разі, мають за плечима військові кафедри, мінімальний досвід роботи з особовим складом та стільки ж досвіду служби у війську [2, С.1].

З початку повномасштабної війни також загострилися питання психологічної готовності кожного громадянина до військової служби та виконання конституційного обов'язку щодо захисту держави. Держава стикається із небажанням певної частини населення стати на захист держави для надання збройної відсічі агресору, який розпочав повномасштабну війну. Слід констатувати, що ми стикаємося з чисельними фактами ухиляння від виконання обов'язку по захисту держави, а підрозділами центрів комплектування доводиться в прямому сенсі цього висловлення «виловлювати осіб» для призиву за мобілізацією.

Серед військовослужбовців, яких долучено до частин сил оборони за мобілізацією з'явилося таке ганебне явище як самовільне залишення військової частини в бойових умовах, яке набирає обертів та створює серозні загрози обороноздатності держави.

Отже, для сучасного етапу існування нашої держави актуально постають питання патріотичного виховання та формування психологічної готовності для проходження військової служби, та як наслідок, створення ефективної системи психологічного забезпечення військовослужбовців сил оборони до ведення бойових дій. Три роки війни довели, що патріотичне виховання кожного громадянина та наявність ефективної системи психологічної підготовки військовослужбовців – є необхідними умовами існування нашої держави та, зокрема, її збройних сил. Патріотичне виховання стає підґрунтям для психологічної підготовки військовослужбовців та одночасно є однією складовою цієї системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема патріотичного виховання, психологічної готовності громадян України до військової служби, а також вдосконалення психологічної підготовки військовослужбовців сил оборони є найактуальнішою сьогодні.

Три роки війни згуртували наше суспільство, створили сучасне та боєздатне військо, збільшили військовий потенціал держави, але викрили проблеми щодо патріотичного виховання та психологічної підготовки військовослужбовців.

Не можна стверджувати, що проблемами психологічної підготовки військовослужбовців залишалися поза увагою військового керівництва та науковців. За останні роки з'явилося значна кількість наукових та методичних рекомендацій щодо здійснення та вдосконалення психологічної підготовки.

Підрозділами Збройних Сил України, які займаються питаннями вдосконалення системи морально-психологічної підготовки військовослужбовців та формування їхньої готовності до ведення бойових дій, науковцями навчальних закладів та наукових установ Збройних Сил України та інших органів, що складають сектор безпеки та оборони України, здійснюється розробку нової системи психологічної підготовки військовослужбовців. Слід звернути увагу на роботи таких вчених Агеєва Н.А., Кокуна О.М., Клочков В.В., Мороза В.М., Пішко І.О., Лозінської Н.С., Остапчука В.В., Стасюка В.В. та інших, в яких розглядаються питання здійснення психологічної підготовки військовослужбовців та формування у них психологічної готовності до ведення бойових дій [1].

Можна позитивно оцінити роботу вказаних авторів та їх праці, в яких проводиться аналіз здійснення психологічної підготовки військовослужбовців сил оборони України на підставі досвіду ведення бойових дій з початку

вторгнення росії до України (2014 рік) та формуються рекомендації щодо методів та заходів, що застосовуються з метою забезпечення формування психологічної готовності та психологічної стійкості військовослужбовців до ведення бойових дій.

Слід звернути увагу на колективну монографію «Морально-психологічне забезпечення Збройних Сил України: історія та досвід» за загальної редакцією В. Клочкова (серед авторів Д.Г. Дрозденко, В.М. Мороз, А.С. Романишин, В.В. Стасюк та інших), в якій проводиться аналіз історії створення, змісту та структури органів, призначених для формування, підтримання та відновлення морально-психологічного стану особового складу сил оборони на підставі досвіду російсько-української війни [3].

Авторами монографії вказується, що за результатами вивчення досвіду країн-членів НАТО Головним управлінням морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України було заплановано подальший розвиток системи морально-психологічного забезпечення шляхом її трансформування в загальну систему підтримки персоналу в одній вертикалі управління на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях військового управління, а також передачу невластних функцій, що було покладено на органи морально-психологічної підготовки, іншим органам військового управління та структурних підрозділів Збройних Сил України. [3, С.506]. Отже, є підстави стверджувати, що система морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України вдосконалюється та трансформується відповідно до сучасних вимог та отриманого бойового досвіду.

Наукові дослідження системи психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України останніх років гуртуються на поєднанні досвіду психологічної підготовки в арміях країн НАТО та вітчизняній практиці аналогічної роботи. Слід звернути увагу на навчально-методичний посібник «Морально-психологічний стан особового складу військ (сил). Методологія дослідження», авторів Дикуна В.Г., Мороза В.М., Стасюка В.В., в якому запропоновано використання ефективні зарубіжних та вітчизняної методики оцінювання ключових компонентів морально-психологічного стану особового складу відповідно до стандартів НАТО [4].

На наш погляд, вказаними авторами розглядаються лише окремі питання морально-психологічної підготовки, але не розглядаються питання про створення єдиної системи психологічного забезпечення для всіх частин та підрозділів сил оборони України, визначення її завдань, змісту та структури.

Водночас, створення нової, ефективної системи психологічного забезпечення потребує глибокого узагальнення досвіду організації психологічної підготовки військовослужбовців в арміях інших держав, вивчення сучасних форм здійснення морально-психологічної підготовки в підрозділах збройних

сил, бойового досвіду отриманого за час війни, а також врахування сучасних реалій нашого суспільства.

Мета статті – дослідження системи морально-психологічного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, проведення порівняльного аналізу із системою психологічної підготовки в арміях окремих країн НАТО та надання пропозицій щодо створення концептуальних засад функціонування системи психологічного забезпечення в військових формуваннях сил оборони України.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на можливість узагальнення досвіду сил оборони України, отриманого за роки війни, врахування досвіду організації системи психологічного забезпечення, яка роками впроваджується та вдосконалюється в арміях країн НАТО, розробники концептуальних засад системи морально-психологічної підготовки в частинах та підрозділах сил оборони повертаються до старих, радянських підходів до організації психологічної підготовки військовослужбовців.

У більшості наукових праць, присвячених психологічній підготовці військовослужбовців, вказується на необхідність формування моральних та психологічних якостей у військовослужбовців. Водночас, ми не поглиблюємося у зміст понять «мораль» і «психологія» та не згадуємо про їх розбіжності.

Мораль - від латинського *mores* «загально визначені традиції» — система неофіційних уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людини у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським схваленням чи осудом. Моральні цінності постійно змінюються та залежать від етапу та стану розвитку суспільства, поглядів його лідерів та найбільш впливових груп. Мораль є частиною психології людини, але на загально-суспільному рівні.

Психологія (поєднання грецьких слів (*psyche*) душа, дух та (*logos*) вчення, наука) — наука, що вивчає психічні явища (мислення, почуття, волю тощо) та поведінку людини, пояснення якої знаходимо в цих явищах. Психологія надає уявлення про мотивацію поведінки людини та на підставі узагальнення психічних явищ, пояснюють її дії, а також створює методи та засоби впливу на діяльність людини.

Мета психологічної підготовки створення мотиваційних чинників для поведінки, діяльності людини, здійснення на неї впливу щодо формування потрібних професійних якостей для діяльності в різних умовах та сферах життя.

Отже, для визначення системи формування професійних якостей військовослужбовця, його готовності до виконання службових та бойових завдань, доцільніше використовувати терміни «психологічна підготовка», яких змістовно розкриває сутність такої діяльності. Саме психологічна

підготовка формує у військовослужбовців необхідні професійні якості для виконання професійних обов'язків, а сукупність інших компонентів військової служби, які мотивують його до належного виконання службових обов'язків створює систему психологічної підготовки.

Водночас, психологічна підготовка є лише однією з частин системи психологічного забезпечення. Система психологічного забезпечення – це комплексна діяльність, що складається з кількох компонентів, які під час комплексного застосування можуть надавати ефективний результат впливу на військових та забезпечувати головне завдання – створення мотиваційних чинників професійної діяльності. Отже, для визначення системи підготовки військовослужбовців та формування у них практичних навичок професійної діяльності та готовності до виконання бойових завдань доцільніше застосування терміну «психологічне забезпечення».

Нами застосовується термін «психологічне забезпечення», що вказує на системність такого виду діяльності та наявність певної кількості її складових. Актуальними є твердження, що психологічний стан солдата формується не тільки і не стільки від запальних промов офіцера, як від належної роботи різних служб – медичної, матеріально-технічної, речової, з озброєння, планування тощо. А головне — від коректної та продуманої комунікації командирів та загальних заходів внутрішньо-комунікаційної роботи командирської ланки (сержантської в тому числі) [2, С.2].

Для створення системи ефективної психологічної підготовки військовослужбовців сил оборони України актуальним та важливим є вивчення досвіду проведення відповідної підготовки в арміях країни НАТО та, зокрема, армії США. Головна мета психологічної підготовки полягає у тому, щоб сформувати та розвинути особистість військовослужбовця, як громадянина-патріота США і як воїна-професіонала, який постійно прагне до самовдосконалення [6, С.121].

В армії США розроблена комплексна багаторівнева програма контролю бойового та військово-професійного стресу (Combat and Operational Stress Control, COSC), яку також розповсюджено на армії кран НАТО.

Система психологічної роботи розрахована на командирів всіх рівнів, військовослужбовців та членів сімей, завданнями якої є контроль психологічного стану військових, своєчасне виявлення у них психічних розладів та надання багаторівневої допомоги [9, С.233-234].

Важливу роль у вказаній системі відіграє командний склад, яких зобов'язані вживати всі можливі заходи забезпечення найскорішого повернення військовослужбовців до підрозділів, які тимчасово втратили боєздатність через вплив стресогенних факторів бою або в яких діагностовано розлади психічного здоров'я.

На командирів покладаються п'ять основних функцій:
підтримка військовослужбовців;
послаблення дії стресових чинників;
виявлення стресових реакцій, травм і захворювань;
забезпечення лікування стресових травм і захворювань;
реінтеграція військовослужбовців, які постраждали від стресу.

Застосовуються такі загальні засади забезпечення психічного здоров'я військовослужбовців:

допомога командирів, які можуть збалансувати зростаючі тактичні вимоги, через які військові неминуче опиняються в небезпечній ситуації та отримують психологічні травми;

безпосередні командири можуть охопити повний спектр діяльності з забезпечення психічних станів військовослужбовців та визначити необхідність надання психологічної допомоги різних рівнів з метою збереження, відновлення психічного та фізичного здоров'я військовослужбовців у різноманітних військових ситуаціях;

визначення вимог до командира або наставників військовослужбовця щодо здатні встановлювати наявність психічних проблем, а також готовність військовослужбовців отримувати допомогу для вирішення психологічних проблем.

З метою реалізації вказаної програми в армії США військовослужбовці двічі на рік проходять оцінювання на психологічний і фізичний стан із використанням інструменту Глобального оцінювання (Global Assessment Tool GAT 2.0), що інтегрує психометричні методики в поєднанні з результатами фізіологічних функціональних проб та результатами Армійського тесту фізичної підготовки (Army Physical Fitness Test - APFT) [5, С.57].

Для здійснення підготовки особового складу застосовуються певні правила: підготовка повинна бути достатньо жорсткою та реалістичною для виховання стійкості, однак не такою жорсткою, щоб спричинити психологічні травми;

витривалість здобута під час тренувань та наслідки пережитого стресу в процесі підготовки має як фізіологічний так і біологічний компоненти;

підготовлені військовослужбовці вирішують знайомі їм завдання з більшою впевненістю та меншою втратою психологічної концентрації.

Отже, підготовка спрямовано на набуття сталих практичних навичок з виконання певних вправ (завдань) в різних умовах.

Важливою частиною підготовки військовослужбовців армії США є лідерство командирів, яке визначається головним фактором впливу та підтримки військовослужбовців та їхніх сімей. Військовослужбовцям надають підтримку командири, які навчають, надихають, допомагають їм сконцентру-

ватися на виконанні завдання, надають довіру та впевненість в своїх діях, створюють демонструють модель етичної та моральної поведінки.

Крім того, з 2010 року в США почала діяти програма Comprehensive Soldier & Family Fitness (CSF2). Її штаб-квартира знаходиться в Пентагоні. Програма передбачає створення навчальних центрів, які широко представлені в мережі армії США та спрямовані на навчання й саморозвиток солдатів і членів їх сімей, для подолання складних життєвих ситуацій, підвищення рівня емоційної стійкості та збільшення якості життя. У навчальних центрах проводять повний курс, який складається з елементів розвитку ментальних здібностей, побудови довіри, постановки мети, управління увагою, контролю психічною енергією, формування креативно-направленої уваги. [6, С.120].

Така система психологічної підготовки довела свою ефективність [7, С.255]. У дослідженнях вказується, що під час війни в Кореї незворотні психологічні втрати американських військ склали 4 особи, а у В'єтнамі – 7 осіб на кожні 1000 військовослужбовців. У період війни Ізраїлю проти Лівану 9 % ізраїльських солдатів і офіцерів були виведені зі строю через психологічну нестійкість і втрати бойової активності. В Іраксько-Кувейтському конфлікті загальні психологічні втрати іракських військових після масованих бойових ударів американської авіації протягом перших 3-х діб склали в регулярній армії – 45%, серед ополченців-непрофесіоналів – 68-70% [8, С.4-5].

Висновки. Отже, підсумовуючі наведене вище та враховуючі досвід формування психологічної стійкості військових, запроваджений в арміях країн НАТО (на прикладі армії США), можна окреслити основні складові системи психологічного забезпечення військовослужбовців, які прийнятні для сил оборони України. Складовими системи психологічного забезпечення повинні бути: психологічна підготовка, яка включає патріотичне виховання, командна робота (лідерство), соціальне та матеріальне забезпечення.

Вказана структура передбачає змінення існуючих концептуальних поглядів на систему психологічного забезпечення та формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань. Зміна концептуальних підходів передбачає зміни до законодавчих та інших нормативно-правових актів, що визначають існуючу систему морально-психологічної підготовки, впровадження концепції системного психологічного та соціального впливу на військовослужбовців сил оборони України з метою формування у них психологічної готовності до захисту національних інтересів держави та психологічної стійкості для виконання службових та бойових завдань.

Література:

1. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: метод. посіб. / О. М. Кокун, В. В. Клочков, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.; Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб./ За редакцією генерал-майора В. Клочкова. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 325 с.;

2. Дикун В.Г., Мороз В.М., Стасюк В.В. Методологія дослідження психологічних станів особового складу військ (сил): навч.-метод.посібник. Київ, БЦ, 2023. 383 с.; Практикум з формування стресостійкості військовослужбовців : Методичний посібник. / О.М. Когун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська за заг. редакцією В.М. Мороза : К., НДЦ ГП ЗС України, 2020. 70 с.; Методологія дослідження психологічних станів особового складу військ (сил): навч.-метод.посібник. Київ, 7БЦ, 2023. 383 с.

3. Михайло Ромась. Морально-психологічне забезпечення ЗСУ: останній бій перед ліквідацією? / <https://novynarnia.com/2023/12/01/mpz-likv/>.

4. Морально-психологічне забезпечення Збройних Сил України: історія та досвід: монографія / за ред. генерал-майора В. Клочкова. К.: 7БЦ, 2024. 568 с.

5. Дикун В.Г., Мороз В.М., Стасюк В.В. Морально-психологічний стан особового складу військ (сил). Методологія дослідження: навчально-методичний посібник. К.: вид. КНТ, 2023. 382 с.

6. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник. / Когун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. К.: ФОП Маслаков, 2019. 288 с.

7. Ткаченко В., Костюкова Н. До проблеми організації психологічної підготовки до бойових дій в арміях країн НАТО. Вісник Національного університету оборони України. 2018. № 2. С. 119–126

8. Шинкарьова Л.В. Досвід соціально-психологічної допомоги дружинам учасникам бойових дій у США та в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 3, 2022. С. 252-257.

9. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: метод. посіб. / О. М. Когун, В. В. Клочков, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.

10. Строков І.В. Досвід психологічної роботи в армії США, спрямований на подолання бойових стресових розладів військовослужбовців // Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки». Київ, КІНГУ (24 жовтня 2024). С. 233-237.

References:

1. Kokun, O. M., Klochkov, V. V., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Zabezpechennia psykholohichnoi stiiikosti viiskovosluzhbovtiv v umovakh boiovykh dii: Metodychnyi posibnyk* [Ensuring psychological resilience of servicemen in combat conditions: Methodological manual]. Kyiv-Odesa: Feniks.

2. Klochkov, V. (Ed.). (2023). *Orhanizatsiia psykholohichnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Organization of psychological training in the Armed Forces of Ukraine: Educational and methodological manual]. Kyiv: NDC GP AFU.

3. Dikun, V. G., Moroz, V. M., & Stasiuk, V. V. (2023). *Metodolohiia doslidzhennia psykholohichnykh staniv osobovoho skladu viisk (syl): Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Methodology of research on the psychological states of military personnel: Educational and methodological manual]. Kyiv: BC.

4. Kokun, O. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2020). *Praktykum z formuvannia stresostiikosti viiskovosluzhbovtiv: Metodychnyi posibnyk* [Practicum on the formation of servicemen's stress resilience: Methodological manual] (V. M. Moroz, Ed.). Kyiv: NDC GP AFU.

Dikun, V. G., Moroz, V. M., & Stasiuk, V. V. (2023). *Metodolohiia doslidzhennia psykholohichnykh staniv osobovoho skladu viisk (syl): Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Methodology of research on the psychological states of military personnel: Educational and methodological manual]. Kyiv: 7BC.

5. Romas, M. (2023, December 1). *Moralno-psykholohichne zabezpechennia ZSU: Ostannii bii pered likvidatsiieiu?* [Moral and psychological support of the AFU: The last battle before liquidation?]. *Novynarnia*. Retrieved from <https://novynarnia.com/2023/12/01/mpz-likv/>
6. Klochkov, V. (Ed.). (2024). *Moralno-psykholohichne zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy: Istorii ta dosvid: Monohrafiia* [Moral and psychological support of the Armed Forces of Ukraine: History and experience: Monograph]. Kyiv: 7BC.
7. Dikun, V. G., Moroz, V. M., & Stasiuk, V. V. (2023). *Moralno-psykholohichnyi stan osobovoho skladu viisk (syl). Metodolohiia doslidzhennia: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Moral and psychological state of military personnel: Research methodology: Educational and methodological manual]. Kyiv: KNT Publishing.
8. Kokun, O. M., Agaev, N. A., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., & Kornia, L. V. (2019). *Psykholohichne vyvchennia osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy: Metodychnyi posibnyk* [Psychological study of armed forces personnel: Methodological manual]. Kyiv: FOP Maslakov.
9. Tkachenko, V., & Kostiukova, N. (2018). *Do problemy orhanizatsii psykholohichnoi pidhotovky do boiovykh dii v armiiah krain NATO* [On the problem of organizing psychological training for combat operations in NATO armies]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy* [Bulletin of the National Defense University of Ukraine], (2), 119–126.
10. Shynkarova, L. V. (2022). *Dosvid sotsialno-psykholohichnoi dopomohy druzhynam uchasnykiv boiovykh dii u SShA ta v Ukraini* [Experience of socio-psychological assistance to wives of combatants in the USA and Ukraine]. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*, (3), 252–257.
11. Kokun, O. M., Klochkov, V. V., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2022). *Zabezpechennia psykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtiv v umovakh boiovykh dii: Metodychnyi posibnyk* [Ensuring psychological resilience of servicemen in combat conditions: Methodological manual]. Kyiv-Odesa: Feniks.
12. Stokov, I. V. (2024). *Dosvid psykholohichnoi roboty v armii SShA, spriamovanyi na podolannia boiovykh stresovykh rozladiv viiskovosluzhbovtiv* [Experience of psychological work in the US Army aimed at overcoming combat stress disorders in servicemen]. In *Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference 'Current Issues of State Security'* (Kyiv, KINGU, October 24, 2024) (pp. 233–237).